

Alicja Matczuk

NIE OPUBLIKOWANA „BIBLIOGRAFIA HISTORII WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO” ANDRZEJA WOJTKOWSKIEGO

Historyczne badania regionalne w Lubelskiem mają już odległą tradycję. Znaczące ich ożywienie nastąpiło w drugiej połowie XIX w. w związku z powstaniem i rozwojem nowego europejskiego prądu społeczno-kulturalnego – regionalizmu.¹ Lubelskie stało się dość szybko obszarem, na którym ruch regionalny rozwinął się i przybrał znaczące rozmiary. Inicjatywy wyszły z Lublina jako stolicy regionu. Tu podobną działalność rozwinęli działacze tej miary, co Hieronim Łopaciński, Henryk Wiercieński i inni. Później inicjatywy podjęły: Zamość, Chełm, Lubartów, Puławy i inne miejscowości.²

Właściwy rozwój badań historyczno-regionalnych przypada jednak na okres międzywojenny, kiedy to ukształtował się ośrodek naukowy, zainteresowany także prowadzeniem badań historycznych, złożony z profesorów powstałego w 1918 r. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, archiwistów, prawników i nauczycieli szkół średnich skupionych w Komisji Historycznej Lubelskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz powstałym w 1927 r. lubelskim oddziale Polskiego Towarzystwa Historycznego. Opierając się na regionalnych zasobach źródeł historycznych podjęto wówczas badania nad dziejami regionu lubelskiego³. Prace te przerwał wybuch drugiej wojny światowej.

Pełny rozkwit badań historyczno-regionalnych w Lubelskiem nastąpił dopiero po drugiej wojnie. Lubelskie środowisko historyczne znacznie się wzmocniło w 1952 r. po utworzeniu wydziału humanistycznego na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej, co dało dodatkowy impuls do ożywienia badań nad przeszłością regionu lubelskiego. Podjęto szereg badań podstawowych nad poszczególnymi okresami i zagadnieniami regionu, które w wielu przypadkach

---

¹ W. Śladkowski. *Tradycje lubelskiego środowiska historycznego*. W: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*. T. 3. Warszawa 1986, s. 201–216.

² Z. Mańkowski. *Kazimierz Janczykowski, Zygmunt Klukowski, Janusz Peter – nieprofesjonalni historycy Lubelszczyzny*. W: *Ibidem*, s. 304–316.

³ G. Karolewicz. *Nauki historyczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w okresie międzywojennym*. W: *Ibidem*. T. 3. Warszawa 1986, s. 215–267; A. Stępnik. *Historia regionalna i lokalna w Polsce 1918–1939. Badania i popularyzacja*. Warszawa 1990, s. 135–136 i 140.

stanowiły pierwsze ujęcia nie zbadanych dotychczas problemów.⁴ Owocem tych badań było opracowanie pierwszej pełnej monografii historycznej Lubelskiego, która stanowi ważne i istotne osiągnięcie naukowe historyków lubelskich.⁵

Wzrost zainteresowania przeszłością Lubelskiego oraz naukowe badania nad nim, pociągnęły za sobą potrzebę opracowania regionalnych zestawień bibliograficznych zarówno o charakterze retrospektywnym, jak i bieżącym. Tylko bowiem pełna i gruntowna informacja o zasobie źródeł i opracowań dawała gwarancję na podjęcie systematycznych badań nad historią regionu oraz decydowała o ich dalszym rozwoju i postępie. Lubelskie środowisko naukowe wiele uwagi poświęciło problemowi bibliografii regionalnej, doceniając w pełni jej doniosłość i wagę. Świadczą o tym liczne inicjatywy podjęte w tym zakresie. Niestety, przyniosły one tylko częściowe rezultaty, niektóre z nich nie doczekały się pełnej realizacji w postaci dzieł drukowanych, inne nie wyszły nawet poza sferę planów.

Już w okresie międzywojennym wskazywano na potrzebę bibliograficznego zagospodarowania regionu lubelskiego. W 1928 r. ks. Ludwik Zalewski, wybitny regionalista i historyk lubelski nawoływał do zorganizowania sekcji bibliograficznej, która „[...] byłaby punktem wyjścia do naukowego traktowania regionalizmu lubelskiego”.⁶ Podjęte zostały także próby w zakresie rejestracji piśmiennictwa traktującego o Lubelskiem. W 1928 r. na łamach „Regionalizmu Lubelskiego” opublikowana została bibliografia regionu lubelskiego zawierająca wybór tylko najważniejszych pozycji.⁷ W roku następnym Wiktor Hahn, wybitny polski bibliograf, autor *Bibliografii bibliografii polskich* (1921), przebywający czasowo w Lublinie przystąpił do ogłaszania bieżącej bibliografii województwa lubelskiego. Ogłosił wszakże tylko zestawienie za rok 1927, które objęło wszystkie druki opublikowane na terenie województwa lubelskiego.⁸ Autor ten przygotował także retrospektywną bibliografię Lublina, która, niestety, dotychczas nie ukazała się drukiem.⁹

Z inicjatywą opracowania bieżących przeglądów badań nad Lubelszczyzną wystąpił natomiast Leon Białkowski, prezes oddziału PTH. W związku z tym, że oddział nie posiadał własnego organu, Białkowski przystąpił do ich ogłaszania na łamach „Kwartalnika Historycznego”.¹⁰

⁴ J. Willaume. *Lubelskie środowisko historyczne*. „Kwartalnik Historyczny”. R. 64: 1957, s. 228–232.

⁵ *Dzieje Lubelszczyzny*. T. 1–6. Lublin 1974–199; *Dzieje Lublina*, T. 1–3, Lublin 1965–1975.

⁶ L. Zalewski. *O bibliografii regionu lubelskiego*. „Ziemia Lubelska” 1928. Nr 78, s. 2.

⁷ Specjalna bibliografia regionu lubelskiego. *Regionalizm Lubelski* 1928, s. 53–68.

⁸ W. Hahn. *Bibliografia województwa lubelskiego za rok 1927*. „Region Lubelski”. T. 2. 1929. Nr 2, s. 83–120 i odb. Lublin 1929.

⁹ W. Hahn. „Bibliografia Lublina”. Rkp. Archiwum PAN w Warszawie. Materiały prywatne – Wiktor Hahn, sygn. III-82; zob. W. Hahn. *Bibliografia bibliografii polskich*. Wyd. 3. Warszawa 1966, s. 507, poz. 6237.

¹⁰ L. Białkowski. *Produkcja historyczna regionu lubelskiego w roku 1930 i 1931*. „Kwartalnik Historyczny”. R. 46: 1932, s. 171–174.

Po wojnie zagadnienie bibliografii lubelskiej na nowo odżyło. W 1968 r. za sprawą Józefa Szymańskiego lubelski oddział PTH przystąpił do publikowania materiałów bibliograficznych do historii Lubelszczyzny.¹¹ Od tego czasu zestawienia ukazują się systematycznie, choć z pewnym opóźnieniem. Bibliografia stanowi istotną pomoc w prowadzeniu badań nad przeszłością Lubelskiego, jednak ze względu na przyjęte zasady doboru i selekcji materiału nie jest wystarczającym źródłem informacji.¹²

Nieco lepiej przedstawia się sytuacja w zakresie retrospektywnej bibliografii lubelskiej, choć stan jej także nie jest zadawalający. Nieliczne próby podjęte na tym polu mają najczęściej charakter fragmentaryczny i odnoszą się do okresu powojennego.¹³ Na szczególną uwagę zasługuje ogólna bibliografia Lubelszczyzny za lata 1944–1975 przygotowana przez pracowników Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego.¹⁴ Jej ukazanie się ma ważne znaczenie dla badań naukowych nad regionem lubelskim. Ciągłe natomiast jest brak retrospektywnej bibliografii sięgającej czasów najdawniejszych aż po rok 1944, mimo nawoływań o taką bibliografię zwłaszcza ze strony historyków.¹⁵ To, że Lubelskie nie posiada takiej bibliografii nie jest czymś wyjątkowym, gdyż większość regionów Polski nią nie dysponuje. Całe kuriozum sprawy tkwi jednak w tym, że region nasz został w bibliografię taką wyposażony i to dość dawno, bo ponad dwadzieścia lat temu. Mowa jest o retrospektywnej „Bibliografii historii województwa lubelskiego”, przygotowanej pod kierunkiem wybitnego historyka i bibliografa – Andrzeja Wojtkowskiego. To wielkie dzieło bibliograficzne, niestety, nie ukazało się drukiem i do dzisiaj spoczywa w maszynopisie.¹⁶

„Bibliografia historii województwa lubelskiego” zasługuje i na pamięć, i na szersze wykorzystanie. W dziejach bibliografii i historiografii lubelskiej zajmuje ona szczególne i wyjątkowe miejsce, ze względu na pionierski charakter i niezwykle bogatą podstawę źródłową. Metodyka opracowania „Bibliografii”

¹¹ *Materiały do bibliografii historii Lubelszczyzny 1967–1989*. „Rocznik Lubelski”. T. 11-31, 1968–1991.

¹² A. Matczuk. *Rozwój metodyczny polskich bibliografii historycznych regionalnych*. Lublin 1994, s. 178–179.

¹³ Zestawienie prac z lat 1944–1959 z zakresu historii Lubelszczyzny w wyborze. „Biuletyn Informacyjno-Bibliograficzny W i M Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego”. T. 3: 1959. Nr 1, s. 5–9; H. Zwolakiewicz. *Materiały do bibliografii polskich publikacji z zakresu folkloru lubelskiego za lata 1945–1959*. „Literatura Ludowa”. R. 3: 1959. Nr 5–6, s. 78–85; Kowalczyk J. *Dwudziestoletni dorobek w badaniach nad sztuką województwa lubelskiego 1944–1964*. „Biuletyn Historii Sztuki”. T. 27: 1965, s. 105–134.

¹⁴ *Bibliografia Lubelszczyzny 1944–1964*. Cz. 1. Lublin 1967. Cz. 2. Lublin 1974; za lata 1965–1970, Lublin 1982.

¹⁵ S. Wiśniewski. (rec.) *Bibliografia Lubelszczyzny 1944–1964*. Lublin 1957. „Studia Źródłoznawcze”. T. 15: 1971, s. 205.

¹⁶ A. Wojtkowski. *Bibliografia historii województwa lubelskiego*. Maszynopis, 900 s., znajduje się w Oddziale Informacji Bibliograficznej Biblioteki KUL.

dowodzi, że mamy do czynienia z dziełem wybitnym i niepowtarzalnym, które pod względem metodycznym przewyższa inne polskie bibliografie regionalne. Jest to więc dostateczny powód, by poinformować i zapoznać z tym dziełem całe rzesze młodych historyków lubelskich, którzy – jak można sądzić – nie wiedzą o jego istnieniu i ewentualnym wykorzystaniu w badaniu dziejów regionu lubelskiego. „Bibliografia” jest tym bardziej godna przypomnienia, że nic się o niej nie mówi w obszernym biogramie Wojtkowskiego w *Słowniku pracowników książki polskiej*.

Andrzej Wojtkowski z Lublinem i Lubelszczyzną związał się na trwałe po drugiej wojnie światowej.¹⁷ Był już wówczas znanym historykiem Ziemi Zachodnich oraz uchodził za autorytet w dziedzinie bibliografii, szczególnie bibliografii historycznej regionalnej, dzięki doskonale opracowanej *Bibliografii historii Wielkopolski*.¹⁸ Znany był on także z działalności na niwie bibliotekarskiej, zwłaszcza jako dyrektor Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. W 1944 r. za namową Leona Białkowskiego, wówczas dyrektora Archiwum Państwowego w Lublinie, nawiązał Wojtkowski kontakt z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim. Od października tego roku objął stanowisko profesora nadzwyczajnego historii nowożytnej, a w roku następnym jako profesor zwyczajny kierował nadto Katedrą Historii Kultury Polskiej.

Z właściwą sobie energią włączył się Wojtkowski szybko w życie umysłowe i naukowe w Lublinie. Był jednym z inicjatorów powołania do życia Związku Bibliotekarzy Lubelskich, który reprezentował jako prezes na pierwszym powojennym Zjeździe Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w 1946 r.¹⁹ W 1947 r. Wojtkowski został wybrany na wiceprezesa Towarzystwa Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego.²⁰ Należał także do aktywnych członków reaktywowanego w 1947 r. lubelskiego oddziału PTH. W 1944 r. Wojtkowski został powołany na dyrektora Biblioteki KUL, z której to funkcji sam zrezygnował w 1949 r., poświęcając się przede wszystkim pracy naukowo-dydaktycznej oraz bibliografii.

Pomysł opracowania historycznej bibliografii województwa lubelskiego narodził się, jak można sądzić z chwilą przybycia Wojtkowskiego do Lublina. Jest prawdopodobne, że historycy lubelscy wykorzystując fakt pojawienia się w ich gronie znakomitego historyka-bibliografa, podsunęli Wojtkowskiemu

¹⁷ Z. Grot. *Wojtkowski Andrzej. W: Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*. Warszawa 1986, s. 235–236; Id. *Twórczość naukowa Andrzeja Wojtkowskiego*. „Roczniki Humanistyczne”. R. 21:1973. Z. 2, s. 5–22; R. Bender. *Prof. Andrzej Wojtkowski*. „Biuletyn KUL”. 1972. Nr 1, s. 46–48.

¹⁸ A. Wojtkowski. *Bibliografia historii Wielkopolski*. T. 1–2. Poznań 1934–1938; Zob. A. Matczuk. *Op. cit.*, s. 63–89.

¹⁹ J. Smolarz. *Półwiecze organizacji bibliotekarskiej na Lubelszczyźnie 1935–1983*. „Bibliotekarz Lubelski”. R. 32: 1987. Nr 118, s. 8.

²⁰ K. Gawarecka. *Dzieje Biblioteki im. H. Łopacińskiego. W: Hieronim Łopaciński i Biblioteka jego imienia w Lublinie 1907–1957*. Lublin 1957, s. 158.

myśl przygotowania dzieła bibliograficznego dla Lubelskiego, analogicznego do tego, jakim obdarzył Wielkopolskę. Sumiennosc, dokladnosc, a przede wszystkim wiedza i doświadczenie bibliograficzne Wojtkowskiego dawały gwarancję na otrzymanie dzieła o dużych walorach poznawczych i naukowych. Dodatkowym argumentem przemawiającym za opracowaniem bibliografii była decyzja podjęta przez lubelski oddział PTH o przygotowaniu historycznej monografii Lubelskiego.²¹ Bibliografia miała więc stanowić fundament monografii i pokierować we właściwy sposób badaniami, które na wielu odcinkach były bardzo zaniedbane i nie pozwalały na pełne i całościowe przedstawienie dziejów regionu.

Projekt opracowania bibliografii historycznej województwa lubelskiego dojrzał w 1947 r. w kółku historycznym słuchaczy KUL, któremu przewodniczył Andrzej Wojtkowski²². Zagadnienie to zostało rozwinięte i uzasadnione na jednym z posiedzeń kółka, ostatecznie zaś koncepcja dzieła została dopracowana na zebraniu Związku Bibliotekarzy Lubelskich, które odbyło się 28 listopada 1947 r.²³ Projekt szczegółowo omawiał kwestię zakresu (pojęcie „historii”) i zasięgów (językowego, terytorialnego, chronologicznego, formalno-wydawniczego), zasady opisu bibliograficznego, metodę porządkowania materiału, a także zawierał dokładny plan pracy nad bibliografią.²⁴ W głównych założeniach metodyczno-metodologicznych bibliografia historii województwa lubelskiego opierała się na koncepcji wypracowanej przez Wojtkowskiego w okresie międzywojennym dla potrzeb *Bibliografii historii Wielkopolski*.²⁵ Koncepcja ta doskonale sprawdziła się w praktyce bibliograficznej i została wysoko oceniona przez polskich i obcych historyków. Dawała ona gwarancję na otrzymanie dzieła o dużych walorach naukowych i bibliograficznych.

Do pracy nad bibliografią przystąpiono niezwłocznie. Wyszukiwaniem materiału bibliograficznego początkowo zajmowali się członkowie kółka historycznego, z czasem do pracy tej Wojtkowski wciągnął także swoich seminarzystów. Pierwszy etap pracy zakładał przede wszystkim przeglądanie i rozpisywanie podstawowych wydawnictw encyklopedycznych, słowników (*Słownik Królestwa Polskiego*) i wydawnictw źródłowych, w dalszej kolejności polskich i obcych dzieł bibliograficznych oraz czasopism historycznych. Następny etap zakładał wynotowywanie informacji z regionalnych czasopism oraz katalogów bibliotek regionalnych.

²¹ Dobrzański J. *Udział lubelskiego oddziału PTH w ruchu naukowym Lublina i Lubelszczyzny*. „Rocznik Lubelski”. T. 11: 1968, s. 11.

²² H. Zwolakiewicz. *Bibliografia regionalna Lubelszczyzny*. „Życie Lubelskie” 1947. Nr 101, s. 3, Nr 102, s. 3, Nr 103, s. 3. Szczegółowo omówiony został projekt historycznej bibliografii województwa lubelskiego.

²³ *Ibidem*, Nr 101, s. 3.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ A. Matczuk. *Op. cit.*, s. 63-89.

Okres przygotowywania „Bibliografii” przypada na okres istotnych przemian w polskiej nauce historycznej, które do wszelkich inicjatyw regionalnych, w tym także o charakterze bibliograficznym, odnosiły się z rezerwą i niechęcią.²⁶ Wojtkowski nie tylko nie przerwał już rozpoczętych prac, ale także zlekceważył wytyczne i zalecenia obowiązujące wówczas w nauce historycznej i bibliografii. Fakt ten, jak można sądzić, zaważył w poważnym stopniu na dalszych losach tego przedsięwzięcia.

Zbieranie materiału bibliograficznego zostało ukończone na początku 1960 r.²⁷ Całością prac redakcyjnych i korektą zajął się osobiście Wojtkowski. Rękopis bibliografii gotowy był do druku w 1968 r.²⁸ Liczył 900 stron maszynopisu i miał ukazać się w dwóch tomach: pierwszy miał zawierać część ogólną, odnoszącą się do całości dziejów województwa lubelskiego, a drugi część geograficzną (miejsowości) i biograficzną (osoby).

Do druku „Bibliografii historii województwa lubelskiego” jednak nie doszło. Powodem była – według relacji – wewnętrzna recenzja pióra jednego z lubelskich historyków, w której sformułowano szereg krytycznych uwag pod adresem bibliografii. Nie bez racji Wojtkowski poczuł się dotknięty i urażony. Nie tylko została zakwestionowana jego wiedza i doświadczenie bibliograficzne oraz podważony autorytet w dziedzinie bibliografii historycznej regionalnej przez recenzenta, który nigdy nie pracował w zakresie bibliografii, lecz również nie doceniony został wysiłek włożony w przygotowanie bibliografii. W tej sytuacji Wojtkowski postanowił nie wydawać drukiem bibliografii. Decyzja ta nie była łatwa i prosta, gdyż miał on pełną świadomość tego, że pozbawia lubelskich historyków podstawowego warsztatu naukowego, tak długo przez nich oczekiwanego. Jednak ambicja i duma wzięły górę nad wszystkimi innymi czynnikami.

Wojtkowski, historyk z profesji, miał świadomość i wiedział z doświadczenia, że podstawowym warunkiem prowadzenia systematycznych badań historyczno-regionalnych i ich dalszego rozwoju jest stworzenie pełnej i gruntownej bibliografii. Jego koncepcja zakładała stworzenie dzieła podstawowego, stanowiącego punkt wyjścia wszelkich badań nad dziejami województwa lubelskiego, pełną dokumentację historiografii lubelskiej w zakresie źródeł i opracowań, informującą również o tych wszystkich drukach z dziedzin pokrewnych, które mogą być przydatne w badaniu problematyki historycznej regionu lubelskiego. W konsekwencji wyznaczył „Bibliografii” szeroki zakres i zasięg. Dodatkowym czynnikiem determinującym przyjęte założenia było przeznaczenie czytelnicze dzieła. Bibliografia była adresowana do szerokiego kręgu odbiorców, a mianowicie do naukowców, miłośników historii, nauczycieli itd. Miała ona służyć zarówno badniom naukowym, jak i popularyzacji wiedzy

²⁶ *Ibidem*, s. 27.

²⁷ J. Dobrzański. *Sprawozdanie oddziału PTH w Lublinie. Akcja wydawnicza*. „Rocznik Lubelski”. R. 2: 1959 (1961), s. 260.

²⁸ J. Dobrzański. *Udział lubelskiego oddziału PTH...*, s. 18.

historycznej. Znajduje to swoje odbicie w przyjętej metodzie opracowania, tzn. w doborze materiału, opisie bibliograficznym i układzie.

Zakres rzeczowy pojęcia „historia” Wojtkowski pojmuje bardzo szeroko. Obok historii politycznej, społecznej, gospodarczej, uwzględnia także historię Kościoła, prawa, oświaty, wojskowości, literatury, języka, sztuki oraz archeologię i nauki pomocnicze historii. Z zakresu została wyłączona etnografia z uwagi na to, że „[...] ma liczne pozycje nadające się do szerszego potraktowania i usystematyzowania rzeczowego ze stanowiska ludoznawczego [...]. Osobno opracowana i opublikowana [...] może przynieść właściwszą korzyść naukową i praktyczną”.²⁹ Na takie szerokie pojmowanie zakresu pojęcia „historia” miała wpływ poniekąd tradycja bibliograficzna. Szerokie rozumienie tego pojęcia reprezentowali: Ludwik Finkel autor retrospektywnej *Bibliografii historii polskiej*, Karol Maleczyński, Marceli Handelsman, a także twórcy zagranicznych bibliografii historycznych, w tym także regionalnych, np. niemieckich: Viktor Loewe i Ernest Wermke.³⁰

Terytorialnie bibliografia obejmuje województwo lubelskie „[...] ze wszystkimi ubytkami i przybytkami terytorialnymi, a nie w granicach administracyjnych, gdyż te często się zmieniają”.³¹ Przy delimitacji ram terytorialnych wzięte zostały pod uwagę także zmiany terytorialne administracji kościelnej (katolickiej, unickiej, prawosławnej). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że ten sposób pojmowania i wytyczania granic „regionu historycznego” pozostawał w zgodzie z ogólnie panującymi trendami w polskiej historiografii. Do dziś ma on wielu swoich zwolenników i stosowany jest dość często w praktyce bibliograficznej.

Przedmiotem „Bibliografii” jest piśmiennictwo dotyczące historii województwa lubelskiego od najdawniejszych czasów do 22 lipca 1944 r., opublikowane do roku 1960. Zasięg językowy i terytorialny jest nieograniczony. Wojtkowski rejestruje wszystkie publikacje dotyczące historii regionu lubelskiego, niezależnie od języka, w jakim zostały ogłoszone oraz miejsca ich druku. Uwzględniane są druki zwarte (książki, broszury), wydawnictwa ciągłe (czasopisma, gazety, kalendarze), rozprawy z dzieł zbiorowych, artykuły z czasopism (z tygodnikami i dziennikami włącznie), fragmenty większych całości, materiały ikonograficzne, plany i recenzje. Obok prac naukowych i popularnonaukowych, rejestrowane są publikacje popularne, a także literatura piękna.

W ramach wyznaczonego zakresu i zasięgu Wojtkowski dążył do zgromadzenia kompletnego materiału bibliograficznego. Jego największą zasługą było wydobywanie na światło dzienne zawartości czasopism regionalnych oraz frag-

²⁹ H. Zwolakiewicz. *Loc. cit.* Nr 102, s. 3.

³⁰ L. Finkel. *Bibliografia historii polskiej*. Cz. 1–3 oraz dodatki 1–2. Lwów 1891–1914. *Bibliografia historii polskiej*. Wyd. 2 przejrz. i uzup. K. Maleczyński. T. 1. Lwów 1931–1937; V. Loewe. *Bibliographie der Schlesien Geschichte*. Breslau 1927; E. Wermke. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen*. Königsberg 1933.

³¹ H. Zwolakiewicz. *Loc. cit.* Nr 102 s. 3.

mentów z prac o charakterze ogólnym. Stanowią one często pierwszorzędne źródło informacji, rzucając światło na rozwój i przebieg wydarzeń w regionie. Odszukanie tych materiałów wymagało rzecz jasna niesłychanie żmudnej pracy heurystycznej, przeglądania kolejnych ciągów czasopism i gazet, doskonałej orientacji w przedmiocie i zasobach wydawnictw ciągłych. Praca ta została wykonana w wystarczającym stopniu, aby uwolnić użytkownika z obowiązku samodzielnego przeglądania poszczególnych tytułów, co jest największą zaletą „Bibliografii”.

Większość materiału bibliograficznego została opisana z autopsji. Dowodzą tego dokładne opisy bibliograficzne, które sporządzone są zgodnie z wymogami teorii i praktyki bibliograficznej. Zarówno jeśli chodzi o rodzaj informacji, jak i formę opisu bibliograficznego Wojtkowski przestrzegał konsekwentnie określonego schematu. Zapisy bibliograficzne są więc łatwe do zidentyfikowania, a to jest przecież jedynie miarodajne kryterium użyteczności i sprawności informacyjnej bibliografii.

Opis bibliograficzny druków zwartych obejmuje: nazwę autora (nazwisko i inicjał imienia), tytuł, podtytuł, oznaczenie wydania, miejsce i rok wydania, informacje o liczbie stron i materiale ilustracyjnym; np. Karwicka T., Petera J.: *Sztuka ludowa Lubelszczyzny*, Lublin 1959 ss. 64.; Wilgatowa K., Wilgat T., Gawarecki H.: *Województwo lubelskie. Przewodnik*. Warszawa 1957 ss. 378, mapy.

Opis dokumentów niesamoistnych wydawniczo zawiera: nazwę autora, tytuł artykułu, skrócony tytuł czasopisma, tom lub rocznik, rok, numer i strony, np. Wiercieński H.: *Muzea diecezjalne*. *Głos lub.* 1918, nr 4; Przyborowski J.: *Wycieczki archeologiczne nad Wieprz*. *Wiad. archeol.* III/ 1878 s. 22-48.

Przy opisie starodruków tytuły są dość często skracane, a część opuszczona jest wykropkowana. Istotnym elementem jest tutaj cytata bibliograficzna, tj. odwoływanie się do *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera z podaniem tomu i stron, na których znajduje się pełny opis dzieła.

Pseudonimy i kryptonimy w miarę możliwości są rozwiązywane, zaś nazwisko właściwe umieszczone jest w nawiasie, np. Kot J. (pseudonim Ziółkowskiego Wiktora).

Wartość informacyjno-naukową „Bibliografii” podnoszą liczne adnotacje księgoznawcze i treściowe. Pierwsze dotyczą formalnych cech dokumentu, jak np. określenie formy piśmienniczej (wersz), języka tekstu itp. Drugie wynikają z analizy treści dokumentu i mają charakter wyjaśniający w przypadku niejasnego tytułu lub zawartościowy. Adnotacje zamieszczone są w nawiasie bezpośrednio po opisie zasadniczym; np. Wiercieński H. Jeszcze z powodu wydzielania Chełmszczyzny. *Kraków* 1913 s. 194-198 (kolonizacja niemiecka w gub. lub.); Zalewski L.: *Stare książki*. „*Wiadomości Diecezjalne Lubelskie*” 1913 nr 3 (o bibliotekach klasztornych w Lubelskiem.); Żychliński T.: *Złota księga szlachty polskiej*. *Poznań* 1895 s. 214-215 (województwie lubelscy).

Wojtkowski oceniał wysoko walor adnotacji w bibliografii, zwłaszcza w bibliografii regionalnej historycznej. Słusznie uważał, że adnotacje skracają czas poszukiwań bibliograficznych i pozwalają na szybkie dotarcie do interesującej literatury.

Reasumując, należy podkreślić, że opisy bibliograficzne w „Bibliografii historii województwa lubelskiego” są pełne, precyzyjne i konsekwentne oraz pozostają w zgodzie z wymogami metodyki bibliograficznej. Należy podkreślić, iż wykazują one niewątpliwy postęp w stosunku do swojego pierwowzoru, tzn. *Bibliografii historii Wielkopolski*.³²

Układ materiału bibliograficznego „Bibliografii historii województwa lubelskiego” jest analogiczny jak bibliografii Wielkopolski, z pewnymi zmianami podyktowanymi ilością materiału oraz specyfiką historyczną regionu lubelskiego.³³ Jak już wspomniano, całość materiału została podzielona na trzy części: ogólną, geograficzną i biograficzną.

Część ogólna „Bibliografii” rejestruje 830 pozycji, które odnoszą się do historii województwa lubelskiego. Materiał został uporządkowany w układzie systematycznym. Obejmuje on następujące działy i poddziały: A. Wiadomości wstępne (Bibliografie. Podział administracyjny. Mapy. Spisy miejscowości. Turystyka i krajoznawstwo. Statystyka. Demografia. Osadnictwo niemieckie). B. Ziemie województwa lubelskiego w przeszłości do roku 1944 (Starożytność i wczesne średniowiecze. Czasy dawnej Polski do 1795 roku. Zabory. Okres międzywojenny i drugiej wojny powszechnej). C. Sprawy gospodarcze. (Czasopisma. Zagadnienia ogólne. Wystawy rolniczo-przemysłowe, hodowlane, ogrodnicze. Rzemiosło. Przemysł fabryczny. Rolnictwo. Spółdzielczość. Technika. Komunikacja. Klęski elementarne i zniszczenia wojenne). D. Walki klasowe (Wiadomości ogólne. Rewolucja 1905–1907. Ruchy chłopskie. Ruchy robotnicze. Ochrona prawa). E. Lecznictwo. Epidemia. Szpitale. Dobroczynność. F. Sprawy wyznaniowe (Wiadomości ogólne. Diecezja lubelska. Archiwa muzea i biblioteki. Innowiercy). G. Szkolnictwo. Szkoły i nauczanie. Oświata pozaszkolna. Nauczycielstwo. Pisma młodzieży i dla młodzieży. H. Kultura. Sztuka. Zabytki. Literatura. I. Prawo i sądy. J. Ludoznawstwo.

Jeśli chodzi o szeregowanie pozycji w obrębie działów i poddziałów, to Wojtkowski odstąpił od powszechnie stosowanej praktyki szeregowania alfabetycznego na rzecz przedmiotowego i chronologii przedmiotowej. Był on zdecydowanym przeciwnikiem mechanicznego porządkowania materiału bibliograficznego, czego wyraz dał w recenzji *Bibliografii historii Poznania* autorstwa Marii Szymańskiej.³⁴ Korzyść z takiego układu wewnętrznego jest bezsporna i w sposób istotny podnosi sprawność informacyjną „Bibliografii”. Dodatkową

³² A. Matczuk. *Op. cit.*, s. 77–81.

³³ *Ibidem*, s. 81–87.

³⁴ A. Wojtkowski. *Selekcja w bibliografiach historycznych w szczególności „Bibliografii historii Poznania” Marii Szymańskiej*. „Roczniki Humanistyczne”. T. 21: 1973, z. 2, s. 23–41.

zaletą układu jest łączne podawanie opracowań i źródeł odnoszących się do danego zagadnienia. Warto w tym miejscu wspomnieć, że w bibliografii Wielkopolski w obrębie działów stosowany jest podział materiału na źródła i opracowania, co w przypadku dużej liczby pozycji bardzo utrudnia szybkie wyszukanie interesujących prac.

Po części ogólnej następuje część geograficzna (miejscowości). Zawiera ona prace odnoszące się do historii poszczególnych części województwa lubelskiego (ziemia chełmska, powiat lubelski) i miejscowości (miast i wsi). Działy części drugiej mają układ alfabetyczny według nazw topograficznych. Nazwy te uzupełniają określniki bliżej lokalizujące położenie danej miejscowości np. Tokary (pow. krasnostawski), Talczyn (pow. radzyński) lub mówiące o jej randze np. Tomaszów (miasto powiatowe). W obrębie danej nazwy geograficznej materiał bibliograficzny jest uporządkowany z reguły przedmiotowo. W odniesieniu do miejscowości, które posiadają dużą ilość piśmiennictwa stosowany jest podział rzeczowy, a w obrębie działów i poddziałów występuje szeregowanie przedmiotowe. W zrębach głównych podział ten nawiązuje do schematu zastosowanego w części ogólnej. Dla przykładu, piśmiennictwo odnoszące się do historii Lublina podzielone zostało na następujące główne działy: I. Wiadomości ogólne (bibliografia, archiwa, biblioteki, czytelnie, drukarstwo, księgarstwo, bibliofilstwo, muzea, przewodniki, plany, ikonografie. Przedmieścia, place, ulice, przejścia podziemne). II. Źródła i opracowania dotyczące całości dziejów Lublina. III. Źródła i opracowania dotyczące poszczególnych okresów i zagadnień. IV. Sprawy wyznaniowe. V Ludność. VI. Sprawy gospodarcze. VII. Ruchy społeczne. VIII. Sztuka. IX. Szkolnictwo. X. Sądy – procesy. XI. Zwyczaje i obyczaje. Podania ludowe. XII. Powiat lubelski. W części geograficznej pod względem ilości materiału bibliograficznego na czoło wysuwa się Lublin, Zamość, Chełm i Puławy. Część geograficzna rejestruje 6722 pozycje bibliograficzne.

Ostatnią i zarazem najobszerniejszą częścią „Bibliografii historii województwa lubelskiego” jest część biograficzna (osoby). Dobór haseł do tej części jest bardzo szeroki. Uwzględnione zostały wszystkie osoby, które swoim pochodzeniem lub działalnością były związane z województwem lubelskim, a na temat których istnieje jakaś literatura. Znalazły się w tej części osoby działające na różnych niwach: politycznej, kulturalnej, społecznej, naukowej, gospodarczej. Obok postaci bardzo znanych znalazły się mniej znane lub wcale nieznane. Obok pojedynczych osób występują rody i rodziny, jak np. Zamoyscy, Górkowie. W sumie zostało w tej części odnotowanych 2756 haseł osobowych.

Materiał bibliograficzny został uporządkowany alfabetycznie według haseł osobowych. Hasło stanowi nazwisko i imię (imiona), np. Pilszewski Aleksander Franciszek, Piotrowski Jan Kanty. Obok formy najczęściej używanej przytacza Wojtkowski w nawiasie formy oboczne nazwiska, np. Stock (Sztok, Sztock) Michał de, Stein (Sztejn) Józef. Po nazwisku podawane są także pseudonimy,

którymi posługiwała się dana osoba, np. Aleksandrowicz Konstanty, pseud. Kostek, Gorzycki Wincenty, pseud. Zygmunt Norski. W przypadku kobiet przytaczane jest nazwisko panińskie, które często pełni funkcję identyfikatora w odniesieniu do osób o tym samym nazwisku, np. Dąbrowska Maria z Przybyszewskich, Dąbrowska Paulina z Balińskich, Golczewska Maria z Arctów. Obok nazwiska znajdują się informacje biograficzne, jak tytuły naukowe, rodowe, zawodowe, daty biograficzne, miejsce pochodzenia, zajmowane stanowiska i pełnione funkcje, teren działalności i inne; np. „Czarkowski Władysław †1863 lekarz, dowódca oddziału i naczelnik cywilny powiatu białskiego w powstaniu styczniowym.”, „Piotrowski Jan Kanty 1901 ur. w Józefowie w pow. biłgorajskim. Kształcił się w Lublinie, współpracownik Gazety Lub. 1886–1888, potem publicysta w Warszawie”.

Po hasle osobowym następuje bibliografia przedmiotowa, tj. wykaz prac dotyczących danej osoby lub rodziny. W doborze pozycji Wojtkowski dążył do maksymalnej kompletności w zakresie źródeł i opracowań, wprowadzając nawet drobne wzmianki pochodzące z wydawnictw encyklopedycznych i słowników. Rejestrowane są także nekrologi, wspomnienia pośmiertne, a także autobiografie. Dla osób, których znaczenie sięga daleko poza granice historyczne województwa lubelskiego podawana jest literatura wyłącznie traktująca o ich związkach z regionem lubelskim, np. w przypadku Wiktora Hahna, Jerzego Samuela Bandtkiego.

Wojtkowski często powołuje się na istniejące już zestawienia bibliograficzne (podmiotowe i przedmiotowe) dotyczące osoby, zamieszczone w bibliografiach: Karola Estreichera, Gabriela Korbuta, Ludwika Finkla oraz na swoje dzieło *Bibliografię historii Wielkopolski*.³⁵ Na przykład przy hasle Abrek Andrzej znajduje się informacja „Estr. XII 14–15 (bibliografia prac A. Abreka)”, Węzyk Walenty Franciszek Salezy „Estr. XXXII 411–412 (tu literatura o nim), Finkel 1890”.

W bibliografii przedmiotowej zastosowano zasadę rzeczowego porządkowania pozycji. Najpierw podawane są opracowania ogólne, a następnie prace o charakterze szczegółowym w kolejności rzeczowej, rzadziej chronologicznej, tj. według dat wydania. Zaletą tego układu jest to, że pokazuje rozwój zainteresowań nad daną osobą.

Prócz głównych haseł osobowych występują w części biograficznej odsyłacze autorskie. Kierują one użytkownika od innych form nazwiska do tej formy, pod jaką osoba została umieszczona w zrzębie głównym, np. Sztok, Sztock zob. Stock Michał de; Belina Prażmowski Władysław zob. Prażmowski Władysław Belina; Zieliński Jan Nepomucen zob. Żyliński.

Charakterystyczną cechą „Bibliografii historii województwa lubelskiego”

³⁵ K. Estreicher. *Bibliografia polska*. T. 1–34. T. I–IV Kraków 1872–1959; L. Finkel. *Op. cit.*; G. Korbut. *Literatura polska od początków do wojny światowej*. T. 1–4. Warszawa 1929–1931; A. Wojtkowski. *Bibliografia historii Wielkopolski*. T. 1–2. Poznań 1934–1938.

jest to, że nie stosuje systemu odsyłaczy dla publikacji o tej samej tematyce. Część geograficzna (miejscowości) i biograficzna (osoby) skupia dokumenty dotyczące poszczególnych miejscowości i osób niezależnie od dziedziny, z jaką są związane. W konsekwencji jednolita treściowo literatura dotycząca np. historii bibliotek, historii Kościoła czy etnografii jest rozerwana i rozproszona. O ile z punktu widzenia historii regionalnej i lokalnej skupienie pozycji dotyczących różnych dziedzin w części biograficznej i geograficznej jest słuszne, o tyle specjalistom z tychże dziedzin utrudnia prowadzenie poszukiwań, bowiem skompletowanie literatury na dany temat lub zagadnienie wymaga przejrzenia niemal całej bibliografii.³⁶ Wydaje się, że o przyjęciu tego rozwiązania zadecydowało przeznaczenie czytelnicze. Bibliografia była adresowana do szerokiego kręgu odbiorców o bardzo zróżnicowanych potrzebach.

Celem zwiększenia użyteczności i sprawności informacyjnej „Bibliografii”, Wojtkowski zamierzał zaopatrzyć ją w system indeksów, podobnie jak pragnął uczynić w przypadku bibliografii Wielkopolski.³⁷ Zasadniczy trzon miał stanowić indeks przedmiotowy dla części geograficznej i biograficznej, umożliwiający łatwe odszukanie pozycji o tej samej tematyce.

Reasumując, można powiedzieć, że „Bibliografia historii województwa lubelskiego” jest egzemplifikacją metody bibliograficznej *Bibliografii historii Wielkopolski*. Została ona jednak dopracowana w szczegółach i widoczny jest w niej wyraźny postęp metodyczny. Odnosi się to zwłaszcza do techniki i zasad opisywania publikacji oraz metody porządkowania materiału w obrębie działów i poddziałów. Wszystkie braki i niekonsekwencje metodyczne zostały zlikwidowane, co korzystnie wpływa na sprawność informacyjną bibliografii lubelskiej.

Wartość „Bibliografii historii województwa lubelskiego” polega na tym, że jest to pierwsza w dziejach bibliografii lubelskiej, a druga, po bibliografii Wielkopolski, w dziejach polskiej bibliografii próba całościowego ujęcia historiografii regionu. Niewątpliwie największą zasługą Wojtkowskiego, jest fakt zebrania obfitych materiałów. Trzeba podkreślić raz jeszcze, ogrom żmudnej pracy włożonej w poszukiwanie materiału bibliograficznego rozproszonego w wielu publikacjach, wydobyć wielu prac ukrytych w książkach, czasopismach i gazetach. Było to szczególnie trudne zadanie, wobec braku pełnej rejestracji bibliograficznej piśmiennictwa lubelskiego.

Należy żałować, że to wspaniałe dzieło, kopalnia i skarbnica informacji o dziejach województwa lubelskiego, od przeszło 20 lat spoczywa w maszyniepisie i nie służy w pogłębianiu wiedzy historycznej naszego regionu. Od śmierci Andrzeja Wojtkowskiego w 1975 r. minęło już sporo lat, czas więc najwyższy by zastanowić się nad ewentualnym opublikowaniem dzieła, nie tylko ze względów naukowych, ale także z uwagi na pamięć o jego twórcy.

³⁶ A. Matczuk. *Op. cit.*, s. 86.

³⁷ *Ibidem*.